

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De bibliotheek van Pompejus Occo

van Roon, M.

Publication date

2020

Document Version

Final published version

Published in

De Boekenwereld

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Roon, M. (2020). De bibliotheek van Pompejus Occo. *De Boekenwereld*, 36(2), 4-11.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De bibliotheek van Pompejus Occo

Marike van Roon

Onlangs kwamen er een gebeden- en een getijdenboek uit particulier bezit tevoorschijn. De boekjes bleken onderdeel geweest te zijn van van de bibliotheek van Pompejus Occo, een machtige en rijke Amsterdammer uit de vroege zestiende eeuw. Er zijn maar heel weinig boeken uit deze ooit zo belangrijke bibliotheek overgebleven, een goede reden om de handschriftjes aan te schaffen voor het Allard Pierson – De Collecties van de Universiteit van Amsterdam. De Vereniging Rembrandt, het Mondriaan Fonds, het Hendrik Muller Fonds en de Vrienden van de Bijzondere Collecties maakten de verwerving mogelijk.

Van Osterhusen naar Het Paradijs

Rond 1510 vestigde de koopman en bankier Pompejus Occo (1483-1537) zich in Amsterdam in een groot pand aan de Kalverstraat, dat zich uitstreckte tot het Rokin, in de volksmond Het Paradijs geheten. De familie van Pompejus Occo stamde uit Oost-Friesland, waarschijnlijk werd hij geboren in Osterhusen bij Emden. Pompejus werd vanaf zijn elfde opgevoed in Augsburg bij zijn oom Adolphus Occo (1447-1503), een beroemd arts uit het invloedrijke geslacht Allena uit Emden.¹ In Augsburg verkeerde hij in de humanistische kringen van zijn oom. Pompejus studeerde vanaf 1503 aan de universiteit van Keulen, in 1505 kwam hij in dienst bij het bankiershuis Fugger. Namens het huis Fugger zorgde hij voor transporten van onder andere koper vanuit Danzig, via de Oostzee, de Waddenzee, Amsterdam en de binnenwateren van de Nederlanden tot aan Antwerpen. Amsterdam was een stad in opkomst en cruciaal voor de doorvoer van goederen naar Antwerpen en verder, wat zijn werkgever deed besluiten Occo als agent naar Amsterdam te sturen. Hij trouwde met de Amsterdamse Gerbrich Claes Maertgensdochter (1491-1558), waarschijnlijk al vóór 1510, en werd snel een van de belangrijkste mannen van Amsterdam. Occo had als niet in Amsterdam geborene geen toegang tot overheidsambten, maar bekleedde wel diverse eervolle ambten in de stad, zoals kapelmeester van de Heilige Stede en vervolgens van de Nieuwe Kerk en gildemeester van het invloedrijke Heilige Kruisgilde, dat alleen toegankelijk was voor de 'rycksten, eersten en notabelsten'.

Doordat de Sont de belangrijkste vaarroute tussen de Oostzee en Nederland vormde, waren goede relaties met het koninkrijk Denemarken voor de Fuggers van het grootste belang. Occo bouwde vanaf 1511 een uitstekende relatie op met kroonprins Christiaan, de latere Deense koning van Denemarken, Noorwegen en Zweden Christiaan II, en diens adviseur Erik Valkendorf, de aartsbisschop van Trondheim. Voor hen werd hij bankier en informant. Deense afgezanten verbleven regelmatig in Het Paradijs, in 1521 zelfs de bisschop en de koning zelf.

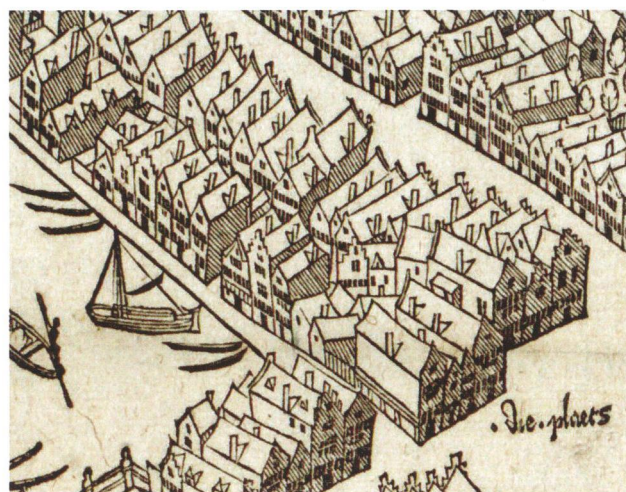
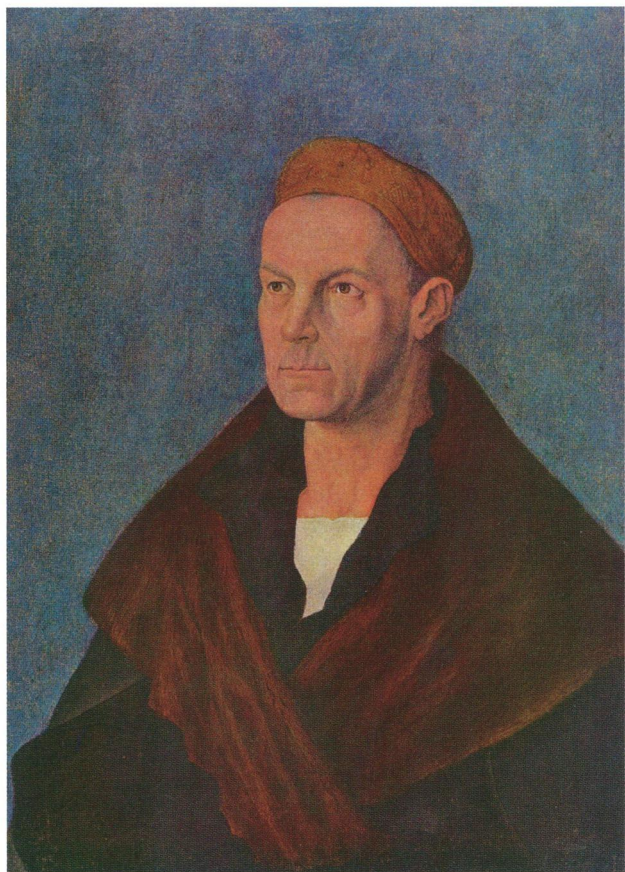
In 1514 huwde koning Christiaan II op afstand met Isabella van Habsburg, een zuster van de latere keizer Karel V, een huwelijk dat in 1515 werd geratificeerd. Christiaan II weigerde echter zijn minnares Duvéke op te geven, wat tot een langdurig conflict leidde met Karel V, die weigerde de bruidsschat volledig over te dragen. Occo bemiddelde bij deze moeizame overdracht. Hijzelf onderhield regelmatig contact met het Bourgondische hof, vertegenwoordigd door Margaretha van Oostenrijk in Mechelen. Hoewel Occo geen enkele formele positie aan deze hoven bekleedde, was hij een zeer invloedrijk man, vooral dankzij een groot gevoel voor diplomatie. Het legde hem geen windeieren; de Amsterdamse humanist Alardus van Amsterdam beschreef hem als een satraap in rijkdom en bovenmatig trots.

De bibliotheek van Pompejus Occo

Dat de bibliotheek van Pompejus Occo omvangrijk was staat vast, maar hoeveel werken deze precies bevatte is niet geheel duidelijk. Alardus van Amsterdam spreekt van wel duizend boeken, maar de bibliotheek van Adolphus Occo, die Pompejus erfde, bevatte volgens de overleve-

Portret van Jacob Fugger de Rijke, door Albrecht Dürer, ca. 1519. Staatsgalerie Altdutsche Meister, cat.nr 717. Pompejus Occo was factor van het Fuggerimperium, dat in zijn tijd onder leiding stond van Jacob Fugger, een van de rijkste en machtigste mannen van Europa.

linkerpagina
Portret van Pompejus Occo door Dirck Jacobsz, 1531. Rijksmuseum Amsterdam.

Detail van *Die vermaerde Coopstadt van Amstelredam* door Cornelis Anthonisz, 1544. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, HB-KZL W.X. 015. Het Paradijs, bestaande uit een voor- en achterhuis gelegen tussen Kalverstraat en Rokin, is hier te zien aan de rechterkant van de eerste steeg, gezien vanuit 'die plaets' (de Dam).

ring wel tweeduizend werken. Hoewel er bijzonder weinig bekend is over bibliotheken uit die tijd, kunnen we wel stellen dat deze particuliere bibliotheek tot de grootste behoorde, in ieder geval in Nederland. De vroegste Amsterdamse particuliere bibliotheek waarover wij meer weten is uit later tijd, namelijk die van Jacob Buyck (1545-1599). Deze bevatte ruim duizend werken, waarvan er ruim 900 bewaard zijn gebleven in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam, bij het Allard Pierson.

De belangrijkste werken in Occo's bibliotheek waren afkomstig van Rodolphus Agricola (1443-1485). Deze eerste Noord-Europese humanist, geboren in het Groningse Baflo, was goed bekend bij de familie Occo. Hij had samen met Adolphus Occo gestudeerd en Joannes, een broer van Adolphus, diende samen met Agricola de stad Groningen.² Van 1468 tot 1479 verbleef Agricola in Italië, waar hij in aanraking kwam met de Italiaanse humanisten en het werk van de klassieken. In dat laatste jaar stuurde hij het manuscript voor zijn eerste boek *De inventione dialectica* naar zijn vriend Adolphus Occo in Augsburg, ter beoordeling. Toen Agricola in 1485 ziek terugkwam van een reis naar Italië liet hij Occo roepen, maar deze kwam te laat. Agricola was een dag eerder, op 27 oktober 1485 overleden.³ Zijn beroemde bibliotheek, met zijn eigen handschriften, liet hij na aan zijn vriend Adolphus Occo. Alleen een handschrift met een tekst van Cicero gaf hij op zijn sterfbed aan zijn vriend en reisgenoot Johannes von Dalberg.⁴ Adolphus Occo overleed op 24 juli 1503 als gevolg van vergiftiging na een ongelukkige verwisseling van medicijnen uit zijn eigen apotheek. Zijn bibliotheek liet hij na aan zijn neef Pompejus Occo, die bewezen had kenner te zijn van Romeinse oudheden.

Van geen van de genoemde bibliotheken is een inventaris overgeleverd. Van de bibliotheek van Occo schijnt er wel een te zijn geweest. Alardus van Amsterdam schrijft in een brief van 11 november 1516 aan Erasmus: 'Er is een koopman, genaamd Pompejus Occo, van Friesland, die van plan is al zijn boeken in het openbaar te verkopen. De catalogus heb ik niet meer, maar toch weet ik zeker dat in zijn huis meer dan duizend boeken verborgen liggen en worden aangevreten door boekwormen; ik bedoel echt zeldzame en heel oude boeken; als je er een te pakken kunt krijgen, zul je beslist niet roepen dat je gevonden hebt wat kinderen in een boon aantreffen.'⁵

Volgens de overleving bevonden zich in de bibliotheek van Pompejus Occo in ieder geval juridische en letterkundige werken en oude boeken over munten en penningen.⁶ Agricola las Latijn, Grieks, Hebreeuws, Italiaans en Frans, en al deze taalgebieden zullen waarschijnlijk vertegenwoordigd zijn geweest in zijn bibliotheek en daarmee ook in die van Occo. Enkele titels van werken uit Occo's bibliotheek kunnen wij afleiden uit correspondentie en uit latere uitgaven van werken uit de bibliotheek. Daaronder moeten zich handschriften van antieke schrijvers hebben bevonden: diverse namen worden genoemd. Het is niet altijd duidelijk of het dan gaat om oude afschriften van antieke schrijvers, afschriften van Agricola of gedrukte werken, gebaseerd op handschriften. In de Amsterdamse bibliotheek van Occo bevond zich met zekerheid de door Agricola geannoteerde uitgave van Seneca's *Tragoediae*. Dat weten wij omdat Erasmus lange tijd tevergeefs had geprobeerd

dat werk van Pompejus Occo te lenen.⁷ Mogelijk stelde Occo Alardus van Amsterdam in 1517 het manuscript van de *Progymnasmata* van Aphthonius van Antiochië ter beschikking, een werk dat over de dialectiek handelt.⁸ Alardus maakte er een afschrift van, dat hij in 1522 aan de Amsterdamse humanist Cornelius Crocus stuurde. Hermannus Haio Hompen, de latere schoonzoon van Pompejus Occo, gaf diverse werken uit Occo's bibliotheek uit, waaronder de drie Luciaanse dialogen, die rond 1520 bij Gourmont in Parijs gedrukt werden, en *De non facile credendis delationibus*, eveneens van Lucianus van Samosata, voorzien van commentaar van Agricola, waarvan een druk verscheen in 1530 in Leuven.⁹ Dit laatste werk was door Agricola uit het Grieks vertaald en al eerder, in 1479, in Dillingen uitgegeven.

De handschriften van Agricola

Tot de belangrijkste werken in de bibliotheek van Pompejus Occo behoorden de handschriften en correspondentie van Agricola.¹⁰ Het beroemdste was het manuscript met *De inventione dialectica* (Over de dialectische denkmethode), waarin Agricola een onderwijsmethode introduceert waarin retoriek gebaseerd wordt op argumenten, ongeacht hun vermeende waarheid.¹¹ Het waren deze nagelaten werken van Agricola die de aandacht trokken van de Nederlandse humanisten. Met name Alardus van Amsterdam was erg geïnteresseerd. Op instigatie van Erasmus wilde hij de verzamelde werken van hun grote voorganger Agricola uitgeven, om te beginnen diens bekendste werk *De inventione dialectica*. Het lukte hem echter niet het handschrift van Occo los te krijgen, ook niet na bemiddeling door hun wederzijdse vriend Erasmus. Op zijn beurt probeerde Erasmus tevergeefs inzage te krijgen in een handschrift met werk van Seneca. Dat was uitzonderlijk, want meestal stelde Occo zijn bibliotheek zonder problemen ter beschikking aan onderzoekers. Deze kwestie leidde tot een geïrriteerde brief van Alardus aan Erasmus, die hierboven al is aangehaald. Pas in 1528 kwam de waarheid aan het licht: al rond 1516 waren enkele handschriften door een Deense hoveling uit Occo's huis ontvreemd en meegenomen naar Rome. Occo was twaalf jaar lang bezig geweest om ze terug te krijgen, ondertussen belangstellenden op een afstand houdend. Dit gedrag kenmerkt hem. De humanistische deugd van de zelfbeheersing bezat hij in hoge mate, zoals Alardus in zijn grafrede schrijft: 'ook zijn tong hield hij in bedwang, wat wel heel zelden voorkomt'. Nadat hij het manuscript terug had weten te krijgen, stelde Occo het handschrift van Agricola direct ter beschikking aan Alardus en droeg zelfs de namen van Jacobus Volcardus van Bergen, Hermannus van Gouda en Cornelius Crocus aan, als humanisten die konden helpen bij de beoordeling.¹²

Eindelijk konden Erasmus en Alardus de teruggekeerde manuscripten bestuderen en uitgeven. Occo zou de uitgave van *De inventione dialectica* met aantekeningen van Alardus niet meer meemaken; het werd in 1539 in Keulen gepubliceerd. De *Opera L. Annaei Senecae*, met commentaren van Agricola en Erasmus, kwam rond 1540 uit. Erasmus schreef overigens al enkele boeken gebaseerd op handschriften van Agricola vóór 1528. Dat wijst erop dat hij de beschikking had over andere handschriften, wellicht ook uit de bibliotheek van Occo.

Devotionele werken: schilderijen

Een tweede categorie in de bibliotheek van Pompejus Occo zijn de devotionele werken. De werken in zijn bibliotheek kunnen qua functie vergeleken worden met de schilderijen in zijn bezit.¹³ Het vroegste schilderij dat wij kennen uit Occo's bezit is een kleine tondo uit het atelier van Jacob Cornelisz van Oostsanen. Het wordt gedateerd vóór 1510, wat of betekent dat Occo eerder in Amsterdam was, bijvoorbeeld voor zijn huwelijk met Gerbrich, of dat hij het voltooid heeft gekocht. In ieder geval is zijn wapen, in de vorm van een klein, aan een tak hangend wapenschildje, na voltooiing van de schildering aangebracht.¹⁴ Dergelijke schilderijtjes hingen vaak in de intimiteit van de bedstede, zoals verschillende contemporaine afbeeldingen van huiselijke interieurs laten zien. Het is een voorstelling van de Heilige Familie, waarbij Maria een klein takje moederkruid vasthoudt. Het thema past goed bij een jong echtpaar. Het tweede schilderij is een drieluik uit circa 1515, met op de zijluiken Occo en zijn vrouw Gerbrich in gebed. Ook hier zien wij moeder en kind, een afbeelding eveneens passend in een huiselijke omgeving. Pompejus wordt vergezeld door zijn patroon Sint Sebastiaan, Gerbrich door Maria Magdalena. Ook hier hangen aan takjes hun wapens. Op de achterzijde van de zijluiken staan afbeeldingen van Adam en Eva, navolgingen van de beroemde prent van Albrecht

Dürer uit 1504. Wellicht had Occo deze prent zelf uit Augsburg meegenomen. Behalve voor privédevotie diende dit altaarstuk zeker ook om indruk te maken op de bezoekers van Het Paradijs.

Occo moet Dürer later zelf ontmoet hebben, toen deze een bezoek bracht aan de Bourgondische Nederlanden. In 1521 schilderde Dürer namelijk een portret van Christiaan II, toen die door Occo op zijn reis begeleid werd.¹⁵ Het derde werk uit bezit van Occo dat wij kennen dateert mogelijk uit hetzelfde jaar. Het gaat om een schilderij van Jezus en Johannes de Doper als kinderen door Joos van Cleve, eveneens voorzien van de wapens van Occo en zijn vrouw. Margaretha van Oostenrijk had een schilderij met hetzelfde, moderne onderwerp laten maken en Christiaan II bestelde een portret bij Joos van Cleve, tijdens de genoemde reis door de Zuidelijke Nederlanden. Occo volgde met zijn opdracht mogelijk het voorbeeld van twee van zijn belangrijkste relaties, wellicht niet zonder bijbedoelingen.¹⁶ Het laatste schilderij dat wij kennen is een portret van Pompejus Occo uit circa 1531. Het is geschilderd door de zoon van Van Oostsanen, Dirk Jacobsz, en laat een heel ander beeld zien. Hier vormt de zelfbewuste bankier en koopman zelf het middelpunt, overigens niet zonder de tijdelijkheid van het leven en de wederopstanding te vergeten, gesymboliseerd door een schedel en een anjer in zijn hand.

Triptiek met Pompejus Occo en Gerbrich Claesdr, door Jacob Cornelisz van Oostsanen, 1515. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, cat.nr 523-525, www.art-inflanders.be. Dit huisaltaar moet gehangen hebben in Het Paradijs. Het is het enige schilderij dat in het testament van Pompejus werd genoemd: het werd vermaakt aan zijn zoon Sybrant.

Devotionele werken: handschriften

De handschriften laten hetzelfde beeld zien als de schilderijen: devotie en burgerlijke trots. Het oudste handschrift dat wij kennen uit Occo's bibliotheek, een bijbel-tje uit Parijs van rond 1250, was een geschenk aan Occo uit 1517. Het werd hem door de domheer Hans Reff aangeboden, namens aartsbisschop Erik Valkendorf, als dank voor geslaagde transacties. Het bewijst vooral de hoge status van Occo en het belang dat de elite aan zijn diensten hechtte. Dat Occo dit handschrift op waarde schatte, wordt duidelijk uit de eigendomsinscriptie in dit boek: 'Pompejus occo de phrisia me iusto tij(tu)lo possidet 1517 a(nn)o' (Pompejus Occo uit Friesland is mijn rechtmatige eigenaar, 1517).

De onlangs door het Allard Pierson verworven handschriftjes – een gebeden- en een getijdenboek – werden tijdens Occo's leven vervaardigd. Ze behoren tot de categorie handschriften die niet in opdracht maar voor de markt werd gemaakt. Beide handschriftjes komen, gezien de stijl van de verluchting, uit Vlaanderen. Ze hebben zogenaamde strooiranden, met naturalistisch weergegeven bloemen, vruchten en insecten op gekleurde ondergronden, een stijl die in Gent en Brugge was ontstaan. Het getijdenboekje dateert uit de jaren tussen 1490 en 1510, het gebedenboekje tussen 1500 en 1520. Ze zijn beide voorzien van eigendomsinscripties. In het getijdenboekje 'Dyt boek hoert poppius occo tamsterdam int paradys', en in het gebedenboekje 'liber Pompeij occo civis Amstelredamensis' (dit boek is van Pompejus Occo, burger van Amsterdam) en 'Dit boeck hoert tamsterdam int paradys 1525'. Het getijdenboek bevat een in de zestiende eeuw toegevoegd gebed in het Middelnederlands. De eerste eigenaar is te zien op een toegevoegde miniatuur, geknielt voor Maria met Kind. Hij is gekleed in zwarte, wereldlijke dracht, met op zijn rug een hoed. Het is de vraag of Occo deze handschriftjes heeft gekocht of ze heeft gekregen.¹⁷ In het eerste geval zou hij de man in zwart kunnen zijn. Het ontbreken van zijn familiewapen zou er dan op kunnen wijzen dat de opdracht dateert van voor 1504, voor de tijd dus dat hij dit wapen mocht gaan dragen.

De zogenaamde Occo-codex, een spectaculair koorboek, is van een heel ander kaliber. Het werd zeker gemaakt in opdracht van Occo, waarschijnlijk tussen 1515 en 1517, in het atelier van Petrus Alamire in Mechelen.¹⁸ Dit handschrift laat zowel het devotionele aspect zien als het leven van een zelfbewust burger van Amsterdam. Hier bestaat geen twijfel over de rol van Occo: het manuscript is voorzien van de wapens van Occo en zijn vrouw Gerbrich en zijn motto *In melius singula* ('Doe elke zaak ten beste'). De codex bevat polyfone werken ter ere van het Heilig Sacrament, een selectie uit een contemporain internationaal repertoire, en diverse illustraties met de aanbidding van het Sacrament. Het werd in bruikleen gegeven aan de Heilige Stede, de kerk die gewijd was aan het hostiewonder en de kerk waarvan Occo van 1513 tot 1518 kerkmeester was, wat af te leiden valt aan de hand van de inscriptie: 'Popius occo ende syne erfren lienen dit boeck der heyligher steede van Amsterdam soelange het hoer ende erfren gelieuen sall'.

Deze codex behoorde tot de luxe opdrachten van Alamire. Zijn atelier leverde regelmatig eenvoudiger werken voor bescheidener opdrachtgevers. Dit hand-

schrift is echter van zeer hoge kwaliteit en vergelijkbaar met handschriften die werden gemaakt voor de opdrachtgevers van Occo: koningshuizen en hoge adel. Occo liet ook hier zien geen last te hebben van valse bescheidenheid en zich op gelijk niveau te willen bewegen als zijn opdrachtgevers.

Gedrukte werken

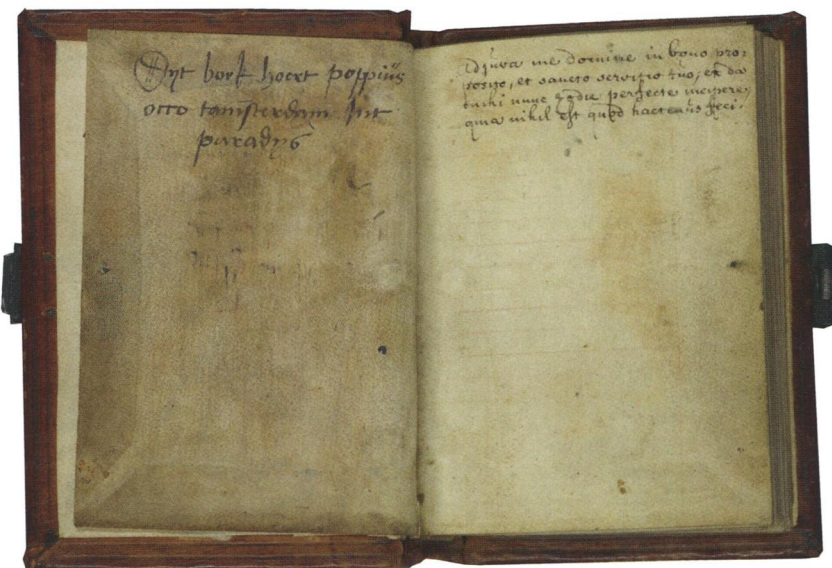
Een derde categorie die ongetwijfeld binnen de bibliotheek van Pompejus Occo vertegenwoordigd is geweest, zijn de boeken die in zijn opdracht of dankzij zijn ondersteuning werden gedrukt. Amsterdam was op het gebied van de boekdrukkunst laat; de eerste Amsterdamse drukken kwamen tussen 1505 en 1510 van de pers.

Getijdenboek van Pompejus Occo. Begin van een gebed tot Maria. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, Hs. xxx E 118, fol. 141v-142r. De eerste eigenaar van dit getijdenboek, met zijn hoed op zijn rug, knielt voor Maria.

Eigendomsinscriptie van Pompejus Occo in zijn getijdenboek. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, Hs. xxx E 118.

rechterpagina Getijdenboek van Pompejus Occo. Begin van de Mariagetijden. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, Hs. xxx E 118, fol. 31v-32r.

Gebedenboek van Pompejus Occo. Einde van de kalender en begin van een evangelieperikoop. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, Hs. xxx E 119, fol. 19v-20r.

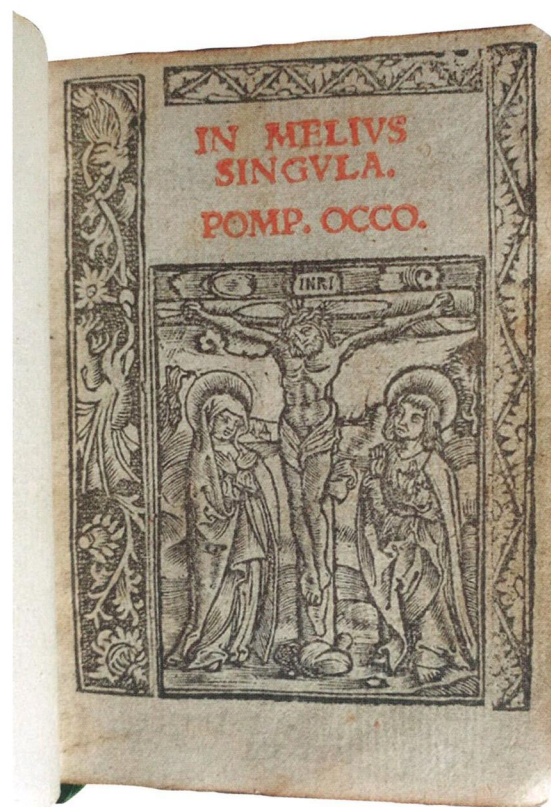
Het ging in de eerste jaren om eenvoudige drukwerkjes, voor bijzondere werken moest je je toch ergens anders melden. Occo week voor zijn eerste boekje dan ook uit naar Parijs, een van de belangrijkste drukkersteden van Europa. Het gaat hier om een klein gebedenboekje voor kooplieden, van een formaat dat eenvoudig meegenomen kon worden; 'een cleyn boecxken tot dien eynde ghedruckt op dat het van een yghelick mede gedraghen conde werden'. Als geen ander kende Occo de behoeftes van een reizende koopman. Het zakboekje werd in 1519 bij Jean du Pré gedrukt en is voorzien van het motto van Occo: *In melius singula*. In datzelfde jaar liet ook Occo's goede relatie aartsbisschop Erik Valkendorf zijn *Breviarium Nidrosiense*, met de liturgie van de Olavviering, in Parijs drukken. De jonge Hermannus Haio Hompen uit Emden, kennis en latere schoonzoon van Occo, studeerde op dat moment in Parijs en bemiddeling ligt voor de hand.

In 1520 ondertekenden Pompejus Occo en Jacob Cornelisz van Oostsanen als getuigen een contract tussen de Amsterdamse drukker Doen Pietersz en Hans Reff voor de vervaardiging van een gebedenboek. Het is dezelfde Hans Reff die in 1517 het hierboven beschreven bijbeltje aan Occo had afgeleverd. Reff had in 1519 al namens de aartsbisschop het eerste gedrukte Noorse missaal laten uitgeven in Kopenhagen, ter vervanging van de bestaande handgeschreven en verouderde teksten. Het gebedenboek, met een geplande oplage van 1200, moest daarop aansluiten.

Rond die tijd escaleerde echter een conflict tussen aartsbisschop Valkendorf en koning Christiaan II. Dit had meerdere oorzaken. Ten eerste was er de al langer durende onenigheid met Christiaan II over diens minnares Duvéke en met name de macht van haar moeder Sigbrit, die na de vergiftiging van Duvéke in 1517 was blijven bestaan. Nog bedreigender vond Valkendorf de belangstelling die Christiaan II toonde voor de ideeën van Luther. De bisschop viel in ongenade bij de koning en mocht zijn stad niet verlaten. In 1521 deed hij dat toch en vertrok naar Rome om zijn zaak te bepleiten. Slechte weersomstandigheden deden hem uitwijken naar Amsterdam, waar hij bij Occo logeerde. Het toeval wilde dat in dezelfde periode Christiaan II in Amsterdam arriveerde, op weg naar de Zuidelijke Nederlanden. Hij wilde direct tot arrestatie van Valkendorf overgaan, maar dat werd voorkomen door bemiddeling van Occo en tussenkomst van de magistraat van de stad. Valkendorf vertrok naar Utrecht en – na een lening losgekregen te hebben bij Occo en verpanding van enige bezittingen – kon hij naar Rome afreizen. In 1522 overleed Valkendorf in Rome, zonder de pas verkozen (Nederlandse) paus Adrianus VI gesproken te kunnen hebben. De teksten voor het gebedenboek werden nooit geleverd. In 1521 verschenen bij Doen Pietersz enkele prenten zonder tekst, waarschijnlijk de prenten die voor dit gebedenboek waren gemaakt. In 1523 werden de prenten opnieuw uitgegeven door dezelfde uitgever, ditmaal met tekst, onder de titel *Passio Domini nostri Jesu Christi*. Occo had aan Alardus gevraagd de gebeden samen te stellen, maar die kwam er niet aan toe en liet het verzorgen van de teksten over aan zijn vriend Theodoricus Syrenius. In 1530 werd de uitgave uitgebreid en uitgegeven onder de titel *Hier begint eene scoene Stomme passye* [...].

Titelpagina van *Hier begint een scoene Stomme passye*. Amsterdam: Doen Pietersz, ca. 1530. Rijksmuseum, Amsterdam, BI-1898-A-1742-1.

Titelpagina van *In Melius Singula*. *Psalterium in modum septem horarum abbreviatum*. Parijs: Joannes du Pré (impensis Pomp. Occo), 1519. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, Mini 434. Dit boekje met het formaat 16° is klein genoeg om in je zak te steken.

Er is nog een – niet-devotioneel – boekje waaraan Pompejus Occo bijgedragen zou kunnen hebben. Het gaat om *Een nieuwe evaluatie boeckken geordonneert van wegen onser genadichs heren des Keyzers by den generaels vander munten vanden gouden en silveren gevalueerde penninghen* [...]. Het werd in 1527 gedrukt bij Doen Pietersz. Dit eerste evaluatieboekje, vervaardigd in opdracht van Karel V, behandelt de vele muntsorten die in omloop waren in Europa, onmisbare informatie voor een koopman. Deze uitgave behoort tot de categorie boeken over munten en penningen die zich in de bibliotheek van Occo moet hebben bevonden en hij zou daar gebruik van kunnen hebben gemaakt. In het Allard Pierson bevindt zich in ieder geval een exemplaar uit het bezit van een van Occo's schoonzonen, Joost Sybrantsz Buyck (1505-1588).

Uit deze schaarse sporen krijgen wij een beeld van de bibliotheek van Occo, als een afspiegeling van de tijd waarin hij leefde. Occo stond met één been in de middeleeuwen en één been in de Noord-Europese renaissance. Hij zorgde voor zijn eigen zielenheil en voor zijn eigen beurs, was trots op zijn Friese afkomst, maar ook om burger van Amsterdam te zijn. Zijn identiteit wordt mooi verwoord in zijn inscripties 'pompeius occo natione frisius' (in de Occo-codex) en 'liber Pompeij occo civis Amstelredamensis' (in het gebedenboekje).

De nalatenschap

Pompejus Occo had als Fries in Amsterdam nooit kunnen toetreden tot de magistratuur, de volgende generatie verwierf wel de hoogste ambten in de stad. Zijn enige zoon Sybrant Occo (1514-1587) werd burgemeester van Amsterdam, zijn dochters trouwden met hooggeplaatste burgers: Balich met Joost Sybrandts Buyck en Tietje met Dirck Jan Hendricksz, beiden burgemeester van Amsterdam, Reimerich met Sybrandt Buyck Jacobs Bam, een Amsterdamse schepen, Catrijn met Dirck Jacobs Schaepe, Heer van Batenstein, en de oudste dochter Anna achtereenvolgens met Hermannus Haio Hompen, keizerlijk raadsheer in Friesland, rechter van Oost-Friesland en kanselier, en Salis Alexander de Conincx, burgemeester van Utrecht.¹⁹

De bibliotheek kwam na het overlijden van Pompejus in handen van zijn zoon Sybrant. Deze vulde op zijn beurt de bibliotheek aan met handschriften van zijn leermeester Jacob Joosten, pater van het Amsterdamse Ursulinenklooster. Sybrant trad in de voetsporen van zijn vader; als bewoner van Het Paradijs, als vertegenwoordiger van Fugger en als humanist. Hij trouwde met Lysbeth Jacobs, een zuster van Sybrandt Buyck Jacobs Bam. Na de alteratie van 1578 moest Sybrant Occo als machtig en behoudend katholiek de stad verlaten en hij vertrok naar Kalkar. In 1580 keerde hij terug naar Nederland en vestigde zich met zijn echtgenote aan de Steenschuur in Leiden. Financieel bleef het hun goed voor de wind gaan, het echtpaar werd in 1584 aangeslagen in de hoogste klasse der allerrijksten. De band met Amsterdam bleef; Sybrant werd in 1587 begraven in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.²⁰ Daarna raakte de bibliotheek geleidelijk aan verspreid over verschillende takken van de familie en uiteindelijk over de wereld.

Er zijn nog maar weinig werken met zekerheid te herleiden naar de bibliotheek van Pompejus Occo.²¹

Het bijbeltje van de bisschop van Trondheim ging over in handen van de (aangetroouwde) familie Buyck. Johan Enschedé kocht het in 1750 uit de nalatenschap van Adriaan van Adrichem, die getrouwd was met een Buyck²². Diens collectie, inclusief bijbeltje, bevindt zich nu in het Rijksarchief Noord-Holland. De Occo-codex bleef in de familie tot 1972, toen het handschrift verkocht werd aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Ook het gebeden- en het getijdenboek bleven in de familie, tot het Allard Pierson ze dit jaar kon kopen. Ze behoren tot de vroegste representanten van een Amsterdamse bibliotheek en vormen daarmee een belangrijke aanwinst voor het Amsterdamse Allard Pierson.

Bronnen

- J.F.M. Sterck, *Onder Amsterdamsche humanisten. Hun opkomst en bloei in de 16e eeuwse stad. Hilversum/Amsterdam 1934*, p. 23-30.
- Otto Nübel, *Pompejus Occo, 1483 bis 1537. Fuggerfaktor in Amsterdam*. Tübingen 1972.
- S.A.C. Dudok van Heel, 'Waar waren de Amsterdamse katholieken in de zomer van 1585? Enkele aantekeningen bij de uitgave van het kohier van 1585', *Jaarboek Amstelodamum* 77 (1985), p. 13-53.
- Isa Ramm, 'Die Herkunft des Humanisten und Fuggerfaktors Pompejus Occo (um 1483 bis 1537)', *Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden* 68 (1988), p. 39-64.
- Daantje Meuwissen e.a., *Jacob Cornelisz van Oostsanen. De Renaissance in Amsterdam en Alkmaar*. Tent.cat. Amsterdam en Alkmaar. Zwolle 2014.
- W.K.J. Arts, *Pompejus Occo (1483-1537). Opdrachtgever van kunst in Amsterdam*. Ongepubliceerde masterscriptie UvA 2019.
- Klaas van der Hoek, 'Dyt boek hoert poppius occo tamsterdam int paradys. Twee manuscripten van Pompejus Occo weer thuis', *Allard Pierson Mededelingen* 121 (voorjaar 2020), p. 8-12.
- Jaap van Benthem (red.), Marnix van Berchum, Anna Dieleman, Theodor Dumitrescu en Frans Wiering, *The Occo Codex*, www.cmme.org/database/projects/4 (geraadpleegd 13 april 2020).
- Rudolphus Agricola, <https://www.kb.nl/themas/filosofie/rodolphus-agricola> (geraadpleegd 13 april 2020).
- Rodolphus Agricola en Desiderius Erasmus, <https://www.kb.nl/themas/filosofie/rodolphus-agricola/rodolphus-agricola-en-desiderius-erasmus> (geraadpleegd 13 april 2020).

Noten

- Ramm, 'Die Herkunft des Humanisten und Fuggerfaktors Pompejus Occo', p. 40-41.
- Idem, p. 41.
- Idem, p. 46.
- Niet geïdentificeerd.
- 'Mercatori Pompeio Oconi Phrisio nomen est; mens, ut libros ad unum omnes in uniuersum distrahat. Index mihi iam non suppetit; certo tamen scio domi suae libris amplius mille delitescere blattisque undecunq; praerodi, libris inquam reconditissimis atque eisdem vetustissimis; in quos si incidas, haud quaquam te reperisse clamabis id quod pueri in faba.' P.S. Allen (ed.), *Opvs epistolarvm Des. Erasmi Roterodami*, vol. 2, nr. 485. Oxford 1910, p. 376-377.
- Sterck, *Onder Amsterdamsche humanisten*, p. 5.
- Ramm, 'Die Herkunft des Humanisten und Fuggerfaktors Pompejus Occo', p. 47; mogelijk is dit het exemplaar dat zich nu in de Oostenrijkse Nationalbibliothek bevindt onder signatuur Ink 25.E.8.
- Arts, *Pompejus Occo (1483-1537)*, p. 17.
- Geen exemplaar meer van bekend. Vroegste bekende exemplaren zijn vertalingen van Erasmus, *Decem et octo breues dialogi*. Deventer, 1521, P. Nannius, *Aliquot dialogi*. Deventer, 1528, en Erasmus, *Dialogi aliquot*. Antwerpen, 1530.
- Rudolph Agricola, *Letters*. Edited and translated with notes by Adrie van der Laan en Fokke Akkerman. Assen 2002.
- Huidige verblijfplaats manuscript onbekend.
- Sterck, *Onder Amsterdamsche humanisten*, p. 69.
- Meuwissen e.a., *Jacob Cornelisz van Oostsanen*, afb. 1.8, cat.nrs. 6, 21.
- Dit wapen werd in 1504 aan Pompejus Occo toegekend door keizer Maximiliaan I, gebaseerd op het wapen van de familie Allena.
- Uit rekeningen valt af te leiden dat deze reis tussen 28 juni en 3 september 1521 plaatsvond.
- Arts, *Pompejus Occo (1483-1537)*, p. 43.
- Van der Hoek, 'Dyt boek hoert poppius occo', p. 8-12.
- Van Benthem (red.), Van Berchum, Dieleman, Dumitrescu en Wiering, *The Occo Codex*, www.cmme.org/data base/projects/4 (geraadpleegd 13 april 2020).
- Ramm, 'Die Herkunft des Humanisten und Fuggerfaktors Pompejus Occo', p. 61; Sterck, *Onder Amsterdamsche humanisten*, p. 5.
- Dudok van Heel, 'Waar waren de Amsterdamse katholieken in de zomer van 1585?', p. 16.
- In het Allard Pierson bevinden zich nog twee boeken uit de familie: Cornelius Laurimannus, *Miles Christianus, Comoedia Sacra*, Antwerpen 1565, van Sybrant Occo (1514-1587), en Theodori Poelmann en Victor Giselinus, *Aurelius Prudentius Clemens*, Antwerpen 1564, met eigendomskenmerken van Pompejus Dircksz Occo (1556-1616) en diens zoon Pieter Pompejus Dircksz Occo.
- Sterck, *Onder Amsterdamsche humanisten*, p. 30.